

Михайло Гінзбург
м. Харків, Україна

Українські відповідники деяких засадничих термінів європейської стандартизації з погляду відмежовування назв опредметнених процесів від назв пов'язаних з ними предметів

Abstract. *The article describes methods of ensuring a one-to-one correspondence between a concept and a term by means of the English, German, and Ukrainian languages. Using the example of the basic terms of standardization, it is shown how each language, by its own means, tries to clearly distinguish the names of substantivized processes from those of related material objects. It is proposed to amend DSTU 1.5:2015.*

Keywords: *concept, deverbal noun, English, German, metonymy, material-object meaning, one-to-one correspondence, process meaning, standardization, substantivized process, term, Ukrainian*

У багатьох загальноживаних європейських мовах назви опредметнених процесів²⁹ часто-густо переносять на пов'язані з ними предмети, уживаючи для обох назв тих самих віддієслівних імеників. Це мовне явище називають **метонімією** (англ. metonymy; нім. Metonymie) [1, с. 155-156]. За такого слововживання конкретне значення багатозначного слова (процесове чи предметове) можна встановити лише з відповідного контексту.

Характерною ознакою будь-якої фахової мови є вимога взаємно однозначної відповідності між терміном і утямком (поняттям) [2, п. Г.2.3]. Тому розробники фахових текстів, зокрема стандартів, позначаючи процеси й пов'язані з ними предмети, намагаються вживати різних термінів. Кожна фахова мова розмежовує ці терміни власними мовними засобами.

Мета цієї статті – порівняти засоби англійської, німецької та української мов на прикладі деяких засадничих термінів європейської стандартизації.

Виклад основного матеріалу

1. Терміни європейської стандартизації

У засадничих документах європейської стандартизації [3; 4], які, ґрунтуючись на частині другій міжнародних директив ISO/IEC, описують

---

²⁹Тут і далі під **процесами** (англ. process, нім. Prozess) розуміємо динамічні й статичні ознаки предметів, пов'язані з часом, а саме зі змінністю/незмінністю в часі [5, с. 4]. Основним мовним засобом подавати процеси (дії, становлення, перебування в стані, постійні ознаки й відношення, події [5, рис. 1, с. 9–10]) у європейських мовах є **дієслова** [1, с. 155-156]. **Опредметнений процес** (англ. substantivized process; нім. substantivierter Prozess) – це процес, який розглядають абстрактно, безвідносно до його учасників і часу, коли він відбувається, і передають вторинними іменниками, утвореними від дієслів.

принципи та правила структурування й викладання європейських нормативних документів, є такі два розділи:

– у частині «Загальні принципи» (*англ.* General principles, *нім.* Allgemeine Grundsätze) є розділ 10, який англійською мовою має назву **Referencing** [3], а німецькою – **Verweisen** [4];

– у частині «Складники документа» (*англ.* Subdivisions of the document, *нім.* Strukturelemente eines Dokuments) є розділ 15, який англійською мовою має назву **Normative references** [3], а німецькою – **Normative Verweisungen** [4].

Навіть людині, яка не знає жодної із цих двох мов, упадає в око, що назви обох розділів кожною мовою мають спільні частини (підкреслені вище), але повністю не збігаються. І це не випадково.

Розділ 10 викладає принцип стандартизації, який полягає в доцільності посилатися на окремі фрагменти тексту в цьому стандарті або в інших документах замість того, щоб повторювати їх. Бо повтори створюють ризик помилок або невідповідності й збільшують обсяг документа. Проте, якщо буде визнано за доцільне повторити такий матеріал, треба точно вказати його джерело [3, п. 10.1; 4, п. 10.1]. У розділі 10 також визначено правила, як посилатися на структурні складники (розділи, підрозділи, пункти, підпункти, додатки, таблиці, рисунки, формули) цього стандарту або на інші документи чи їхні структурні складники.

Розділ 15 містить правила, як подавати в тексті стандарту перелік інших нормативних документів, на які посилаються у тексті стандарту таким чином, що частина або весь їхній зміст становить вимоги зазначеного стандарту. Такий спосіб посилатися називають **нормативним**. Саме тому назви розділу 15 розглядуваними мовами містять прикметники *англ.* **normative** й *нім.* **normative** (множина від *normativ*).

Отже, розділ 10 описує правила, як посилатися, тобто процес. Відповідно, назва розділу 10 повинна містити іменник із процесовим значенням. А розділ 15 присвячено переліку посилкових документів (*англ.* reference document; *нім.* Referenzdokument), тобто сукупності записів, які є матеріальними об'єктами, тобто предметами з погляду термінознавчої класифікації: предмет/процес/властивість/величина/одиниця виміру [5, с. 4]. Відповідно, назва розділу 15 повинна містити іменник з предметовим значенням. Далі буде показано, як цю відмінність відбивають засобами англійської та німецької мов.

2. Англійська мова

За даними словника Collins [6], слово **reference** виникло в 1580–90 роках поєднанням дієслова **refer** із суфіксом **-ence**, який, поєднуючись з дієсловами, утворює іменники зі значеннями опредметнених процесів, описаних твірними дієсловами [7, с. 45–46]. Тому первинним значенням іменника **reference** є перше процесове значення «1. an act or instance of referring» (*укр.* дія або окремий випадок за знач. *посилатися*).

Поступово цей іменник набув інших іменникових значень. Зокрема це такі похідні предметові значення: «4. a direction in a book or writing to some other book, passage, etc» (укр. указівка в книзі або творі на якусь іншу книгу, уривок тощо); «5. a book, passage, etc., to which one is directed» (укр. книга, уривок тощо, на яку (який) посилаються); «6. See reference mark (sense 2)» (укр. Див. *посилкóва позначка* (значення 2), тобто будь-який з різних письмових або друкованих символів, таких як зірочка (*), хрестик (†) або нарядковий номер, що його використовують, щоб позначити наявність додаткової інформації у виносках, бібліографії або іншому тексті); «7. material contained in a footnote or bibliography, or referred to by a reference mark» (укр. матеріал, що міститься у виносці або бібліографії, або на який вказує *посилкóва позначка*) [6].

Для багатозначних англійських іменників ознака *countable/uncountable* (укр. злічєнний/ незлічєнний) стосується до окремого значення. Так, за даними словника Collins [6], іменник *reference* у поданих вище предметових значеннях 4-7 *countable*, тобто може мати множину. Згідно з [8, с. 980] терміном *references* у множині позначають літературу, список літератури у статті, тобто список джерел, на які посилаються. Отже, у словосполучі *Normative references* іменник *reference* має форму множини й предметове значення.

Як це часто буває в англійській мові, слова *reference*, окрім іменникових значень опредметнених процесів і власне предметів, уживають і як перехідне дієслово із пов'язаними значеннями: «13. to furnish or compile a list of references for an academic thesis, publication, etc» (укр. надавати або складати список використаних джерел для наукової роботи, публікації тощо); «14. to make a reference to; refer to» (укр. робити посилку на; посилатися на). З огляду на це англійське слово *referencing* – це інгова форма, утворена від дієслова *reference*.

Інгова форма (англ. *-ing form* [9, с. 216]) – це термін сучасної англійської граматики, який об'єднує всі дієслівні й віддієслівні форми із суфіксом *-ing*, яких у традиційних граматиках називали: 1) *participle* теперішнього часу (англ. *present participle* [9, с. 327–328]); 2) герундій (англ. *gerund* [9, с. 178]); 3) віддієслівний прикметник (англ. *deverbal adjective* [9, с. 119]) на *-ing*; 4) віддієслівний іменник (англ. *deverbal noun* [9, с. 119]) на *-ing*. Суфікс *-ing* дещо своєрідний, оскільки його переважно використовують як дієслівний формотворчий суфікс (англ. *inflectional suffix* [9, с. 402]), що утворює форми дієслова (*participle* і герундій). Проте суфікс *-ing* також використовують як словотворчий суфікс (англ. *derivational suffix* [9, с. 402]), щоб творити віддієслівні прикметники та іменники [7, с. 83; 10, с. 90, 96]. Віддієслівний іменник на *-ing* зазвичай має абстрактне процесове значення, тобто є *назвою опредметненого процесу* (лат. *Nomina actionis*). У такому випадку він лише опредметнено передає лексичне значення твірного дієслова, і тому його зазвичай не подають у тлумачних словниках.

Тлумачні словники англійської мови, наприклад [6], фіксують віддієслівні іменники на *-ing* лише тоді, коли ці іменники набувають додаткових предметових

значень, наприклад: *being* набуло предметового значення «something that exists» (укр. щось, що існує, тобто створіння), *cooking* – «the art or practice of preparing food» (укр. мистецтво або практика готування їжі, тобто кулінарія або кулінарне мистецтво), *reading* – «a measurement indicated by a gauge, dial, scientific instrument, etc» (укр. вимір, показаний манометром, циферблатом, науковим приладом тощо, тобто показ приладу). Оскільки всі доступні нам тлумачні словники англійської мови не фіксують іменника *referencing*, то можна зробити висновок, що ця інгова форма має лише абстрактне процесове значення, тобто є лише назвою опредметненого процесу (*lat.* Nomina actionis).

Отже, щоб позначати англійською мовою опредметнений процес *посилання//послання* можна було б уживати як іменника *reference* у першому процесовому значенні, так і інгової форми *referencing*. Проте, щоб чітко розмежувати процесові й предметові значення, розробники [3] для назви опредметненого процесу вживають лише інгової форми *referencing*, а для назв предметів, пов'язаних з цим процесом, – іменника *reference*.

3. Німецька мова

Одним зі значень багатозначного неперехідного дієслова *verweisen* є «посилатися на щось» [11, с. 671]. Від цього дієслова німецька мова утворила два абстрактні іменники: *Verweisen* – це субстантивований³⁰ інфінітив (*нім.* substantivierter Infinitiv [12, с. 880]) і *Verweisung* – віддієслівний іменник із суфіксом *-ung* (*нім.* Verbalabstraktum auf *-ung* [12, с. 943]). Обидві ці форми опредметнено передають лексичне значення відповідного дієслова. Тому їх часто вважають синонімами [13, с. 1931]. Проте різна словотвірна природа зумовлює певні значеннєві відмінності.

Від кожного німецького дієслова теоретично можна утворити субстантивований інфінітив, який майже завжди лише опредметнено передає значення твірного дієслова і тому не має множини. Переважна більшість субстантивованих інфінітивів не набувають додаткових значень. Однак іноді на додаток до абстрактного процесового значення виникає конкретне предметове. Наприклад, *das Essen* має як процесове, так і предметове значення [13, с. 554]: 1) дія за значенням *їсти* (укр. їдення [14, с. 337]); 2) те, що готують, щоб *їсти* (укр. їжа). І тоді таких форм в предметовому значенні можна вживати як в однині, так і в множині. Лише такі субстантивовані інфінітиви, що певними значеннями достатньо відокремилися від твірних дієслів, потрапляють до тлумачних словників [12, с. 880, 882; 15, с. 102–103].

³⁰*Субстантиваци́я* (*англ.* substantivization; *нім.* Substantivierung; від *лат.* substantivum – іменник) – явище перейдення німецьких слів із інших частин мови до класу іменників, тобто набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення іменника без будь-яких словотворчих засобів (афіксів, змінення кореня тощо). У німецькій мові основним засобом субстантивування є артикль, який виконує не лише семантичні функції (означеності/неозначеності), а й граматичні функції. Він передає рід, число і відмінок. А тому є показником належності слова до класу іменників [15, с. 100–101].

Оскільки достатньо повний словник [13] не фіксує іменника *Verweisen*, то можна зробити висновок, що цей субстантивованій інфінітив має лише абстрактне процесове значення, тобто є назвою опредметненого процесу (*lat. Nomina actionis*).

Серед німецьких віддієслівних іменників особливе місце посідають іменники на *-ung*, які виникли від численних дієслів, особливо від дієслів з префіксами. Розвиваючись протягом століть, у сучасній німецькій мові вони позначають не лише процеси, а й їхні результати (*лат. Nomina acti*) або знаряддя (*лат. Nomina instrumenti*), місця (*лат. Nomina loci*) чи групи осіб (*лат. Nomina agentis, Nomina pacientis*) [12, с. 943-944; 15, с. 168-170; 16, с. 432-435].

Отже, щоб позначати німецькою мовою опредметнений процес *посилання//послання* можна було б уживати як субстантивованого інфінітива *Verweisen*, так і віддієслівного іменника *Verweisung*. Проте саме субстантивованій інфінітив відрізняється від віддієслівних іменників на *-ung* більшою семантичною визначеністю: він майже завжди називає лише опредметнений процес, тоді як віддієслівні іменники на *-ung* можуть, окрім процесового, також набувати предметових значень. Тому, щоб чітко розмежувати процесові й предметові значення, розробники [4] для назви опредметненого процесу вживають лише субстантивованого інфінітива *Verweisen*, а для назв предметів, пов'язаних з цим процесом, – спільнокореневого іменника *Verweisung*.

4. Українська мова

Згідно з нормами української мови, зокрема застандартизованими в [17, п. 6.1.4; 2, п. Г.5.1.1–Г.5.1.3], треба відрізнити назву опредметненого процесу від назв, пов'язаних з ним предметів, уживаючи, де це можливо, різних іменників. Так, назви опредметнених процесів передають віддієслівними іменниками на *-ння, -ття*, утвореними від дієслів недоконаного і доконаного виду. Назви предметів, пов'язаних з процесами, зазвичай передають іншими спільнокореневими іменниками, зокрема із суфіксом *-ка*. Наприклад, від видової пари дієслів *посилатися//послатися* (на кого, що) українська мова творить три іменники: два *посилання//послання* з процесовим значенням (*посилання* – це дія за значенням *посилатися*, а *послання* – це подія за значенням *послатися*) та іменник *посилка* з предметовим значенням (запис у положенні стандарту, який використовують, щоб посилатися//послатися на сам стандарт або інший документ цілком, а також на фрагмент самого стандарту або іншого документа).

Іменник *посилка* не є новотвором. Як відповідник *рос. ссылка* (на кого, що) його фіксує виданий ще 1927 року словник А. Ніковського [14, с. 604]. А в тлумачному словнику термінів [18, с. 464] подано: «3333 *Посилка бібліографічна* (ru: ссылка библиографическая) – посилка на джерело, з якого запозичено наведені дані чи текст».

З огляду на це правильним українським відповідником *англ. Normative references* і *нім. Normative Verweisungen* є **нормативні посилки**, а *англ. Referencing* і *нім. Verweisen* – **посилання**. Проте в стандарті [16], що є українським аналогом [3; 4], не зважено на ці особливості української мови й в обох значеннях (і процесовому, і предметовому) 51 раз ужито того самого іменника **посилання**.

Аналіз стандарту ДСТУ 1.5:2015 показав, що в переважній більшості контекстів терміна **посилання** вжито неправильно, бо йдеться про предмет, і в цих контекстах потрібно замінити іменник «**посилання**» на іменник «**посилка**» у відповідному відмінку. Зокрема розділ 2 і підрозділ 5.8, що є аналогами розділів 2 і 15 [3; 4], відповідно, українською треба назвати «Нормативні **посилки**».

Проте в стандарті ДСТУ 1.5:2015 є контексти, де йдеться про процес. До них належать такі: 1) назва підрозділу 6.7, що є аналогом розділу 10 [3; 4]; 2) конструкція «у разі посилання» (3 рази); 3) конструкція «у порядку посилання». У цих контекстах треба залишити термін **посилання**.

З огляду на викладене вище пропонуємо Національному органу стандартизації України внести зазначені зміни до ДСТУ 1.5:2015.

Висновки

1. Англійська та німецька фахові мови, на відміну від цих загальноживаних мов, намагаються уникати багатозначності й однозначно розмежовувати процесові й предметові значення, уживаючи різних спільнокорених іменників.

2. Оскільки в правилах [3; 4] не застандартизовано ані вимоги розмежовувати, ані конкретних методів, як це робити, розробники англійськомовних і німецькомовних стандартів керуються мовним чуттям і власним розумінням відповідної граматики.

3. В основоположному національному стандарті України ДСТУ 1.5:2015 [17, п. 6.1.4] потребу такого розмежовування сформульовано як вимогу, а в [2, п. Г.5.1.1–Г.5.1.3] застандартизовано конкретні методи для цього. Проте навіть у самому ДСТУ 1.5:2015 [17] цієї вимоги не дотримано.

4. Запропоновано внести зміни до ДСТУ 1.5:2015, що відбивають норми української мови та практику європейської стандартизації.

Література

1. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1960. 436 с.

2. ДСТУ 3966:2009 Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. Київ: Держспоживстандарт України, 2010. IV, 31 с.

3. CEN-CENELEC Internal Regulations Part 3:2022 (E) Principles and rules for the structure and drafting of CEN and CENELEC documents (ISO/IEC Directives – Part 2:2021, modified). 116 p.

4. CEN-CENELEC-Geschäftsordnung – Teil 3:2022 (D) Regeln für den Aufbau und die Abfassung von CEN- und CENELEC Publikationen (ISO/IEC Direktiven – Teil 2:2021, modifiziert). 124 S.
5. Гінзбург М. Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами // Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XVI Міжнар. наук. конф. «СловоСвіт 2020» (м. Львів, 1–3 жовт. 2020 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. С. 3–18.
6. Collins free online English dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
7. Sinclair John. Collins COBUILD English Guides 2: Word Formation. London: HarperCollins Publishers, 1998. 224 p.
8. Кочерга О., Мейнарович С. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина I – англійсько-українська. Вінниця: Нова книга, 2010. 1384 с.
9. Aarts Bas, Chalker Sylvia, Weiner Edmund. The Oxford Dictionary of English Grammar. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2014. 454 p.
10. Plag Ingo. Word-formation in English. New York: Cambridge University Press, 2003. XIV, 240 p.
11. Мюллер В. Великий німецько-український словник. Близько 170 000 слів та словосполучень. Київ: Чумацький Шлях, 2005. 792 с.
12. Duden Band 9: Richtiges und gutes Deutsch: das Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle. Mannheim: Zürich: Dudenverlag, 2011. 1064 S.
13. Duden: Deutsches Universalwörterbuch: Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Herausgegeben von der Dudenredaktion. 8., überarbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Dudenverlag, 2015. 2132 S.
14. Ніковський А. Українсько-російський словник. Київ: Горно, 1927. 864 с.
15. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка. Москва: Иногиз, 1953. 376 с.
16. Зуев А. Н., Молчанова И. Д., Мурясов Р. З. и др. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / Под рук. М. Д. Степановой. 2-е изд., стереотип. Москва: Рус. яз., 2000. 536 с.
17. ДСТУ 1.5:2015 Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IECDirectives, part 2, 2001, NEQ). Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2015. IV, 61 с.
18. Таланчук П. М., Ярема С. Я., Коровайченко Ю. М. та інші. Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи. Київ; Львів: Ун-т «Україна», 2006. 664 с.